

MAREK BIELECKI

Wolność sumienia i religii w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej

Uwagi ogólne

Jednym z podstawowych uprawnień przysługujących osobie ludzkiej jest wolność sumienia i religii, proklamowana w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Owa wartość stanowi punkt odniesienia do innych praw i wolności, z którymi niejednokrotnie wchodzi w ścisłą korelację. Podstawą rzeczowej wolności jest przyrodzona, niezbywalna i nienaruszalna godność osoby ludzkiej, której poszanowanie i ochrona jest powinnością władz publicznych (art. 30)¹. Należy już na wstępie zauważyć, że ustrojodawca – gwarantując różnorodnym podmiotom katalog praw związanych ze sferą religijności – posłużył się niejednorodną terminologią, która może wprowadzać chaos interpretacyjny². W tekście ustawy zasadniczej występują bowiem takie określenia, jak: „wolność sumienia i religii” (art. 53 ust. 1), „wolność sumienia i wyznania” (art. 48 ust. 1) czy „swoboda wyrażania przekonań religijnych” (art. 25 ust. 2). W doktrynie dość powszechnie wszystkie wymienione pojęcia określa się mianem

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 ze zm.).

² Na ten temat m.in. J. Szymanek, *Wolność sumienia i wyznania w Konstytucji RP*, „Przegląd Sejmowy” 2006, nr 2, s. 49 i nast.

„wolności religijnej”³, choć jest to termin normatywny, występujący na gruncie ustawy – Kodeks karny wykonawczy, który został użyty w kontekście uprawnień przysługujących osobie skazanej (art. 102, ust. 3)⁴. Dla uściślenia zakresu prowadzonych badań warto doprecyzować występujące określenia, których interpretacja nie jest tożsama.

Sumienie to kategoria, której źródła należy dopatrywać się w koncepcjach prawa naturalnego. Samo pojęcie sumienia nie jest jednorodne i bardzo trudne do zobiektywizowania. Na trudności związane z kwestią ustalenia zakresu definicji owego pojęcia zwrócił uwagę m.in. Trybunał Konstytucyjny w wyroku z 7 października 2015 r. Dostrzegł on również potrzebę odwoływania się do takich dziedzin, jak filozofia, antropologia, psychologia czy teologia⁵. W świetle poglądów prezentowanych przez Immanuela Kanta sumienie należy traktować jako nakaz rozumu. Stanowi ono jedyną i ostateczną instancję odwoławczą. W sytuacji, gdy ktoś dochodzi do przekonania, że wykonanie danej czynności jest jego obowiązkiem, to ma moralne prawo, by daną czynność wykonać⁶. Inne ujęcie sumienia proponuje Émile Drukhaïm określający je jako wytwór społeczeństwa. Jednostka jest kształtowana przez środowisko, w którym funkcjonuje⁷. Niektóre ze współczesnych koncepcji sumienia akcentują dwie płaszczyzny tejsze wartości. Pierwszą z nich jest wewnętrzny osąd moralny jednostki klasyfikującej dane

³ Zob. m.in. J. Krukowski, *Ochrona wolności religijnej w umowach międzynarodowych*, „Roczniki Nauk Prawnych” 1993, t. 3, s. 43 i nast.; A. M. Abramowicz, *Przedmiotowy zakres wolności religijnej*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2007, t. 10, s. 325 i nast.; P. Ryguła, *Wolność religijna w Hiszpanii na tle przemian społeczno-politycznych w latach 1931–1992*, Katowice 2009; M. Bielecki, *Wolność religijna dziecka na tle praw rodzicielskich*, „Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych” 2006 t. ½, s. 5 i nast.; K. Warchałowski, *Ochrona prawa do wolności religijnej w prawie traktatowym Unii Europejskiej*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2007, t. 10, s. 5 i nast.

⁴ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny wykonawczy (Dz. U. z 2021 r., poz. 53 ze zm.).

⁵ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 7 października 2015 r. (sygn. K 12/14 – Dz. U. z 2015 r., poz. 1633).

⁶ M. Rutkowski, *O postępowaniu pod wpływem sumienia*, „Etyka” 2015, t. 50, s. 115 i nast.

⁷ D. Buksik, *Rozumienie sumienia w naukach psychologicznych*, „Seminare” 1999, t. 15, s. 268.

postępowanie jako dobre bądź złe. Drugą zaś opiera się na prawdzie obiektywnej. Jest ważna m.in. z tego powodu, że każda jednostka może mieć ściśle indywidualny osąd danej sytuacji, ukształtowany różnorodnymi czynnikami. Wówczas konkretne postępowanie może odbiegać od ogólnie akceptowalnych i obiektywnych wzorców. Przykładowo, czyniący krzywdę drugiej osobie, nie może powoływać się na to, że działał w zgodzie z własnym sumieniem. Na ten fakt zwraca uwagę m.in. sędzia Sławomira Wronkowska-Jaśkiewicz, która w zdaniu odrębnym do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z 6 października 2015 r. (K 12/14) zauważa, że: „Akt sumienia jest zawsze aktem czyjegoś sumienia, a kierowanie się sumieniem nie daje gwarancji, że postępuje jedynie słusznie”⁸. Postępowanie zgodnie z własnym sumieniem musi być zawsze osadzone w konkretnym kontekście aksjologicznym i tylko wówczas możemy mówić o wolności i autonomiczności konkretnego czynu. W tym też duchu należy interpretować stanowisko wyrażone przez Trybunał Konstytucyjny, który doprecyzowuje, na czym polega wyartykułowana w art. 53 ust. 1 Konstytucji wolność. Nie oznacza ona jedynie prawa do określonego postępowania, ale także wolność od przymusu⁹. Wola jednostki nie powinna być determinowana czynnikami zewnętrznymi, gdyż wówczas zatracą się istotę wolności.

Trybunał Konstytucyjny formułuje warunki niezbędne do tego, aby mówić o poszanowaniu wolności sumienia przez porządek prawny. Po pierwsze, musi dojść do zapewnienia każdemu możliwości nieskrępowanego przyjmowania określonych poglądów. Po drugie zaś, nikt nie może zostać nakłaniany i zmuszany do podporządkowywania się nakazom, które są sprzeczne z wyznawanym systemem wartości¹⁰. Wolność sumienia obejmuje swoim zakresem zarówno osoby wierzące, jak i niewierzące. Korzystając z możliwości, jakie daje owo uprawnienie, jednostka może artykułować swoje przekonania, ale może także zachowywać milczenie. Wolność sumienia nie dotyczy wyłącznie sfery religijności bądź jej braku. Punktem odniesienia do

⁸ Zdanie odrębne sędzi TK Sławomiry Wronkowskiej-Jaśkiewicz do wyroku Trybunału Konstytucyjnego z dnia 7 października 2015 r. (sygn. akt K 12/14).

⁹ Por. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 7 października 2015 r. (sygn. K 12/14).

¹⁰ Tamże.

postrzegania rzeczywistości przez daną osobę mogą być również reguły moralne, filozoficzne i społeczne oraz te wywodzące się z innych źródeł. Kolejne kategorie użyte przez ustawodawcę to wolność religii i wolność wyznania. Oba pojęcia są bardzo często stosowane zamiennie zarówno przez doktrynę, jak i przez wymiar sprawiedliwości. Przy ich interpretacji nie da się także pominąć tradycji prawotwórczej, która niejednokrotnie determinuje samą nomenklaturę, a także określenie zakresu zastosowanych terminów. W polskich warunkach do czasu uchwalenia Konstytucji z 1997 r. posługiwano się terminem „wolność wyznania”. Gdy w art. 53 ust. 1 pojawiło się sformułowanie „wolność sumienia i religii”, rozpoczęła się dyskusja na temat celowości wprowadzenia nowo brzmiącej regulacji. Zaczęto również zastanawiać się nad zakresem obu pojęć. Warto przypomnieć, że wolność wyznania została proklamowana także w nowej Konstytucji, w art. 48 ust. 1. (odnośnie do osoby dziecka). Można było się spotkać z opiniami, że obecne rozwiązanie zostało zaczerpnięte z nauczania społecznego Kościoła katolickiego. W świetle innego stanowiska pojęcie to wywodzi się z umów międzynarodowych dotyczących ochrony praw człowieka i podstawowych wolności. Istnieje też pogląd, zgodnie z którym termin „wolność sumienia i wyznania” jest zbitką pojęciową i nie należy interpretować obu pojęć oddzielnie, a traktować je raczej jako całość¹¹. Wydaje się jednak, że pomimo dość powszechnego używania ww. zbitki pojęciowej należy dokonać rozróżnienia obu terminów, gdyż różny jest ich zakres – choć trzeba przyznać, że nie we wszystkich źródłach dostrzega się ten fakt. Jako tożsame oba pojęcia traktowane są m.in. w słowniku *Oxford Wordpower*¹². Podobnie jest w *Nowym słowniku języka polskiego*. Hasło „religia” – to zespół wierzeń dotyczących istnienia Boga lub bogów, a także genezy struktury oraz celu istnienia człowieka i świata. W zakres pojęcia wchodzi ponadto zasady moralne i głoszone obrzędy¹³. Z kolei termin „wyznanie” oznacza m.in. formułę zawierającą treść czyjegós wierzenia

¹¹ Zob. J. Sobczak, M. Gołda-Sobczak, *Wolność sumienia i wyznania jako prawo człowieka*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska, Sectio K, „Politologia”* 2012, t. 19/1, s. 28 i nast. oraz przywołana tam literatura.

¹² *Oxford Wordpower, Słownik angielsko-polski, polsko-angielski*, Oxford 2010, s. 624 i nast.

¹³ *Nowy słownik języka polskiego*, Warszawa 2002, s. 836.

religijnego, religię, wiarę wyznawaną przez jakąś grupę ludzi oraz zbiór zasad jakiejś religii¹⁴. Użyte w obowiązujących aktach normatywnych sformułowanie „wyznanie” należy interpretować jako samodzielną wspólnotę w obrębie danej religii¹⁵. Jeżeli więc przyjmiemy taką interpretację, to pojęciem szerszym znaczeniowo będzie religia, w obrębie której może funkcjonować szereg wyznań (wspólnot religijnych). Jest tak chociażby w przypadku religii opartej na nauczaniu Chrystusa, z którą identyfikuje się szereg kościołów i innych związków wyznaniowych, w tym Kościół katolicki. Zatem wolność wyznania oznacza wolność przynależności do określonej konfesji. Powyższa interpretacja wynika z semantycznego znaczenia użytej przez ustrojodawcę terminologii, chociaż jak już wyżej wskazano, bardzo różnie do tych kwestii podchodzi zarówno doktryna, jak i wymiar sprawiedliwości. O tym, jak trudną kwestią na gruncie obowiązujących regulacji normatywnych jest precyzyjne określenie zakresu obu pojęć, świadczy fakt, że nawet Trybunał Konstytucyjny nie podjął się tego zadania. W wyroku z 7 października 2015 r. (K 12/1) stwierdził, że z tej racji, iż TK, rozpatrując znaczenie terminu „wolność sumienia”, jest zwolniony z obowiązku analizowania tego, czy postanowienie zawarte w obecnie obowiązującej ustawie zasadniczej (wolność sumienia i religii) jest tożsame z terminologią zawartą w ustawie z 17 marca 1991 r. – Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej – oraz aktach prawa międzynarodowego (wolność sumienia i wyznania). Przywołana została jednak opinia P. Winczorka, zgodnie z którą, z racji, że zastąpiono termin „wolność wyznania” określeniem „wolność religii”, został rozszerzony termin „wolność sumienia”, w zakresie którego mieści się obecnie swoboda niewyznawania żadnej religii¹⁶. Zatem zgoła inaczej, niż zaproponowano powyżej (odrębna wspólnota religijna), została ujęta wolność wyznania, w zakresie której mieści się zarówno prawo do wyznawania, jak i niewyznawania określonej religii. W takim znaczeniu definiuje wolność wyznania również Tomasz Sokołowski, określający ją jako nieograniczone uzewnętrznianie przekonań religijnych, a także

¹⁴ Tamże, s. 1189.

¹⁵ *Encyklopedia popularna PWN*, Warszawa 2004, s. 1011.

¹⁶ Por. Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z 7 października 2015 r. (sygn. K 12/14).

poszukiwanie religii oraz światopoglądu, zaspokajających potrzebę wyjaśniania postaw i rozterek egzystencjalnych człowieka¹⁷. Obawy przed zastąpieniem terminu „wolność wyznania” terminem „wolność religii” wyrażał bezpośrednio po uchwaleniu ustawy zasadniczej Tadeusz J. Zieliński. Zdaniem tego autora wolność religii jest pojęciem nowym w polskim systemie prawnym, chociaż w zbliżonej postaci występuje w ratyfikowanych przez Polskę umowach międzynarodowych. Ponadto pomimo tego że oba terminy przez niektórych autorów są stosowane zamiennie, nie muszą mieć one identycznego zakresu znaczeniowego. Istnieje więc niebezpieczeństwo, że wolność sumienia i religii nie będzie obejmować osób areligijnych¹⁸. O ile można podzielić pogląd autora co do rozbieżnego zakresu znaczeniowego obu pojęć, to wydaje się, że obawy o wyłączeniu z zakresu prezentowanej normy osób niewierzących, w świetle sformułowanych powyżej uwag, okazały się sformułowane na wyrost. W tekście ustawy zasadniczej znalazło się ponadto określenie „swoboda przekonań religijnych”, wyartykułowane w art. 25 ust. 2 (termin ten dotyczy każdej jednostki ludzkiej) oraz wyinterpretowane z brzmienia art. 53 ust. 3, w którym mowa o prawie rodziców do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego oraz religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniami. W powyższej normie prawodawca odnosi się do przekonań religijnych. Z kolei w art. 48 ust. 1 mówi się o prawie do wychowania dzieci zgodnie z przekonaniami rodziców. Prawodawca traktuje omawiany termin szerzej, gdyż w jego obrębie mieszczą się zarówno przekonania religijne, jak i areligijne¹⁹. Termin „przekonania” został doprecyzowany w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (ETPCz). W wyroku *Estriatou przeciwko Grecji* z 18 grudnia 1996 r. pojęcie to utożsamiono z takimi określeniami, jak „opinie” czy „koncepcje”. Dla ETPCz w zakresie sformułowania

¹⁷ T. Sokołowski, *Wolność myśli, sumienia i wyznania dziecka*, [w:] *Konwencja o prawach dziecka. Analiza i wykładnia*, red. T. Smoczyński, Poznań 1999, s. 262.

¹⁸ T. J. Zieliński, *Klauzule prawnowyznaniowe jednolitego projektu konstytucji RP: (uwagi de lege fundamentale ferenda)*, „Państwo i Prawo” 1997, z. 2, s. 83.

¹⁹ Szerzej na ten temat K. Pluta, *Prawo rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami. Studium z prawa rodzinnego*, Opole 2021, s. 313 – mps: Biblioteka Uniwersytetu Opolskiego.

„przekonania” mieszczą się takie poglądy, które osiągają pewien poziom stanowczości, powagi, spójności i istotności. Ponadto państwo powinno szanować przekonania rodziców bez względu na to, czy są to przekonania religijne czy filozoficzne. Samo określenie „poszanować” zdaniem ETPCz znaczy więcej niż „uznawać” czy „brać pod uwagę” i obliguje państwo do określonych zachowań²⁰. W sprawie Lautsi przeciwko Włochom Trybunał zauważył, że poszanowanie przekonań może być rozbieżnie rozumiane w poszczególnych państwach²¹.

Niejednorodność terminologiczna sprawia, iż trudno precyzyjnie określić różnice, jakie występują pomiędzy poszczególnymi określeniami. Wydaje się również, że wykładnia semantyczna poszczególnych terminów nie oddaje „ducha” ich interpretacji zarówno przez wymiar sprawiedliwości, jak i przez doktrynę. Dlatego też, pomimo ewidentnych różnic znaczeniowych, w niniejszym opracowaniu przedstawione terminy będziemy traktować jako tożsame. Swoim zakresem „wolność sumienia i wyznania”, a także „wolność sumienia i religii” obejmować będą postawy proreligijne, antyreligijne oraz neutralne wobec jakiegokolwiek religii. W dalszej części opracowania używany będzie również termin „wolność religijna”, pod którym będziemy rozumieć wszystkie z prezentowanych określeń.

Zakres wolności religijnej

Interpretacja norm zawartych w ustawie zasadniczej pozwala na wyodrębnienie kilku płaszczyzn wolności religijnej. Po pierwsze, można dookreślić podmioty, którym przysługuje owe uprawnienie. Zgodnie z art. 53 ust. 1 w związku z art. 48 i 25 Konstytucji można wskazać m.in. osobę ludzką, rodziców, dziecko oraz Kościoły i inne związki wyznaniowe o uregulowanej sytuacji prawnej. Po drugie

²⁰ Skarga nr 24095/94, LEX nr 79871.

²¹ Skarga nr 30814/06, LEX nr 784874.

zaś, prawodawca uregulował zakres wolności religijnej, odnosząc się zarówno do pozytywnych, jak i negatywnych gwarancji.

Osoba ludzka

Podmiotowość jednostki w zakresie korzystania z wolności religijnej wynika z faktu posiadania przyrodzonej, niezbywalnej i nienaruszalnej godności osobowościowej, której poszanowanie i ochrona stanowią obowiązek władz (art. 30 Konstytucji). Źródło wolności nie jest więc uzależnione od jednostronnej decyzji prawodawcy, ale wypływa z pozanormatywnej kategorii. Zakres uprawnień został dookreślony zarówno w tekście Konstytucji, jak i w innych aktach normatywnych. Katalog gwarancji proklamowany w art. 53 ust. 2 dotyczy wielu obszarów aktywności jednostki. I tak, korzystający z wolności sumienia i religii ma możliwość wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru. Według *Słownika języka polskiego* termin „przyjmować” oznacza m.in. ‘stać się odbiorcą jakiejś informacji, rzeczy lub wypowiedzi; uznać, że coś jest odpowiednie, jak również uznać coś za podstawę rozważań i działań’²². Zatem przyjęcie danej religii dotyczy sfery sumienia. Jednostka nabiera wewnętrznego przekonania, że dana doktryna bądź ideologia jest zgodna z jej światopoglądem. Z kolei w określeniu „wyznawanie” mieści się aspekt statyczny, polegający na uznawaniu czegoś za prawdziwe, wiara w to, a także aspekt dynamiczny, który oznacza wyjawianie jakiejś tajemnicy lub czegoś ważnego²³. Przekładając to na kwestie związane z wolnością religijną, należy uznać, że jednostka po uznaniu danej religii za prawdziwą ma prawo do jej praktykowania. W świetle dyspozycji zawartej w art. 53 ust. 2 wolność religijna może być realizowana zarówno indywidualnie, jak i wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, w takich formach, jak: uprawianie kultu, modlitwa, praktykowanie czy nauczanie. Samo pojęcie kultu religijnego nie doczekało się definicji, pomimo tego że kilkakrotnie prawodawca posługuje się owym pojęciem (np. darowizny na cele kultu). Ponadto, jak podkreśla się w literaturze przedmiotu, kult może być różnie postrzegany przez

²² <https://sjp.pwn.pl/slowniki/przyjmowa%C4%87.html> [dostęp: 16.09.2022].

²³ <https://sjp.pwn.pl/szukaj/wyznawa%C4%87.html> [dostęp: 16.09.22].

poszczególne wyznania²⁴. *Słownik języka polskiego* określa, że jest to m.in. ‘religijna cześć oddawana siłom nadprzyrodzonym, rzeczom lub osobom; całokształt praktyk religijnych i obrzędów, będący jednym z zasadniczych aspektów religii, oraz okazywany komuś lub czemuś szacunek, uwielbienie bądź cześć’²⁵. W ustawie o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego (u.K.K.) prawodawca stanowi, że organizowanie kultu publicznego i jego sprawowanie podlega władzy kościelnej²⁶. Obowiązujący Kodeks prawa kanonicznego doprecyzowuje, że z kultem publicznym mamy do czynienia wówczas, gdy jest on sprawowany w imieniu Kościoła przez osoby prawnie do tego wyznaczone oraz z zastosowaniem aktów zatwierdzonych przez władzę kościelną (kan. 834 § 2)²⁷. Pozostałe formy nie wymagają bliższej charakterystyki z uwagi na powszechne rozumienie użytej terminologii.

W dalszej części omawianej normy ustrojodawca stanowi, że wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują (art. 53 ust. 2 Konstytucji). Szczególnie ostatnie z wymienionych uprawnień wymaga doprecyzowania. W zakresie przywołanej gwarancji mieści się m.in. instytucja duszpasterstwa specjalnego, dotycząca poszczególnych grup zawodowych (m.in. żołnierzy), duszpasterstwa osób pozbawionych wolności bądź przebywających w innych miejscach odosobnienia, duszpasterstwa chorych czy duszpasterstwa osób przebywających w domach opieki społecznej bądź w czasie zorganizowanego wypoczynku. Nie jest to z pewnością pełna lista podmiotów objętych duszpasterstwem specjalnym, niemniej jednak to im prawodawca poświęca najwięcej uwagi. Żołnierze są grupą zawodową, której gwarancje w zakresie korzystania z wolności religijnej posiadają bogatą tradycję, a pierwsze zorganizowane formy

²⁴ E. Plewa, *Kult religijny w prawie polskim – gwarancje wolności*, [w:] *Państwo wobec religii. Teraźniejszość i przeszłość*, red. M. Stanulewicz, E. Plewa, C. Linowski, Łódź 2021, s. 14

²⁵ <https://sjp.pl/kult> [dostęp: 16.09.2022].

²⁶ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego (Dz. U. z 2019 r., poz. 1347, tj. ze zm.).

²⁷ Kodeks prawa kanonicznego z 1983 r. Przekład polski zatwierdzony przez Konferencję Episkopatu, Pallotinum 1984.

sprawowania opieki duszpasterskiej pojawiły się już pod koniec XVII w.²⁸ Po zakończeniu pierwszej wojny światowej i odzyskaniu niepodległości przez nasz kraj przystąpiono do organizowania duszpasterstwa wojskowego. Piątego lutego 1919 r. ks. Stanisław Gall mianowany został pierwszym biskupem polowym²⁹. Po drugiej wojnie światowej miejsce Biskupa Polowego WP zajął Generalny Dziekan WP i dopiero 21 stycznia 1991 r. papież Jan Paweł II przywrócił tę instytucję³⁰. Ustawa o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego gwarantuje wszystkim osobom, pełniącym służbę wojskową, a także ich rodzinom, swobodę spełniania lub niespełniania zależnie od ich woli praktyk religijnych (art. 25 ust. 1 u.K.K.). Ponadto żołnierze odbywający czynną służbę wojskową mają mieć zapewnioną możliwość uczestniczenia poza terenem jednostek wojskowych we mszy świętej i innych nabożeństwach (art. 25 ust. 2 u.K.K.). Konkordat doprecyzowuje zaś, że wykonywanie praktyk religijnych nie może kolidować z ważnymi obowiązkami służbowymi (art. 16 ust. 2)³¹. Zarówno u.K.K., jak i Konkordat odnoszą się do osób należących do Kościoła katolickiego w Polsce i wszystkich jego obrządków (łacińskiego, bizantyjsko-ukraińskiego, bizantyjsko-słowiańskiego, ormiańskiego). Pozostałe Kościoły i inne związki wyznaniowe mają podobny zakres gwarancji zawarty w ustawach szczegółowych, regulujących ich status bądź w ustawie o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (u.g.w.s.w.)³². Grupą, której prawodawca przyznaje szerokie gwarancje w zakresie korzystania z wolności religijnej, są osoby przebywające w zakładach penitencjarnych

²⁸ T. Sokołowski, *Usytuowanie i funkcjonowanie duszpasterstwa w Wojsku Polskim*, Warszawa 1996, s. 15.

²⁹ A. Strzelecki, *Duszpasterstwo wojskowe. Aspekty finansowo-prawne administracji kościelnej*, „Studia z Zakresu Prawa, Administracji i Zarządzania” 2012, UKW nr 1, s. 99 i nast.

³⁰ M. Bielecki, *Realizacja wolności religijnej w Siłach Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej. Duszpasterstwo wojskowe*, cz. II, <https://copch.pl/baza-wiedzy/realizacja-wolnosc-religijnej-w-silach-zbrojnych-rzeczypospolitej-polskiej-duszpasterstwo-wojskowe-cz-ii> [dostęp: 17.09.2022].

³¹ Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską z dnia 28 lipca 1993 r. (Dz. U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318).

³² Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz. U. z 2022 r., poz. 1435 tj.).

(art. 17 ust. 1 Konkordatu)³³. Kodeks karny wykonawczy (k.k.w.) precyzuje uprawnienia osób przebywających w areszcie oraz odbywających karę pozbawienia wolności. Do najważniejszych praw skazanego zalicza się korzystanie z wolności religijnej (art. 102 ust. 3 k.k.w.). W szczególności uprawnienie to obejmuje możliwość wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych oraz bezpośredniego uczestniczenia w nabożeństwach odprawianych w zakładzie karnym w dni świąteczne i słuchania nabożeństw transmitowanych przez środki masowego przekazu, a także do posiadania niezbędnych w tym celu książek, pism i przedmiotów (art. 106 § 1 k.k.w.). Ponadto skazany może uczestniczyć w nauczaniu religii organizowanym przez zakład karny, brać udział w działalności charytatywnej i społecznej Kościoła lub innego związku wyznaniowego, a także odbywać spotkania indywidualne z duchownym Kościoła lub innego związku wyznaniowego, do którego należy (art. 106 § 2 k.k.w.). Szczegółowe zasady odbywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych reguluje rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 2 września 2003 r.³⁴ Jedną z form duszpasterstwa jest również opieka nad dziećmi i młodzieżą przebywającą w zakładach wychowawczych i opiekuńczych, w sanatoriach, prewentoriach, szpitalach, obozach oraz koloniach, gdzie zakres gwarancji jest zbieżny z uprawnieniami, jakie przysługują skazanym i tymczasowo aresztowanym (art. 30 u.K.K.). Szczegóły dotyczące korzystania z form aktywności religijnej w tego typu placówkach reguluje rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 3 lipca 1992 r.³⁵

³³ Szerzej na ten temat J. Nikołajew, *Wolność sumienia i religii skazanych i tymczasowo aresztowanych*, Lublin 2012; tenże, *Granice wolności uzewnętrzniania religii przez skazanych na podstawie Kodeksu karnego wykonawczego z 1997 r.*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego” 2014, nr 84, s. 103 i nast.; Z. Lasocik, *Praktyki religijne więźniów*, Warszawa 1993.

³⁴ Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 2 września 2003 r. w sprawie szczegółowych zasad wykonywania praktyk religijnych i korzystania z posług religijnych w zakładach karnych i aresztach śledczych (Dz. U. z 2003 r. Nr 159, poz. 1546).

³⁵ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 3 lipca 1992 r. w sprawie warunków zapewniania prawa wykonywania praktyk religijnych dzieciom i młodzieży przebywającym w zakładach wychowawczych i opiekuńczych oraz na obozach i koloniach (M.P. z 1992 r., nr 25, poz. 181).

Regulacjami, które dają prawo do aktywności religijnej, objęte zostały również osoby przebywające w zakładach leczniczych oraz zamkniętych zakładach pomocy społecznej, gdzie kierownicy tych placówek zostali zobowiązani do zatrudnienia kapelanów skierowanych przez odpowiednie władze kościelne. Ponadto na kierowników został nałożony obowiązek przeznaczenia odpowiednich pomieszczeń na kaplice (art., 31 u.K.K., art. 4 ust. 2 u.g.w.s.w.). Powyższe gwarancje nie są jedynymi, w których ustrojodawca przyznaje jednostce możliwość korzystania z wolności religijnej. W art. 85 ust. 3 Konstytucji zawarto dyspozycję mówiącą o tym, że obywatel, któremu przekonania religijne lub wyznawane zasady moralne nie pozwalają na odbywanie służby wojskowej, może być obowiązany do służby zastępczej na zasadach określonych w ustawie. Dotyczy to w głównej mierze przedstawicieli konfesji, które w doktrynie w sposób wyraźny zakazują swym członkom służby z bronią w ręku (np. świadków Jehowy)³⁶. W okresie Polski Ludowej dochodziło do licznych procesów, w których osoby odmawiające służby wojskowej były skazywane na karę pozbawienia wolności. Możliwość odbycia zastępczej służby wojskowej, motywowanej przekonaniem, zyskała rangę regulacji normatywnej dopiero w 1989 r. W myśl art. 3 ust. 3 u.g.w.s.w. obywatel kierujący się przekonaniem religijnym lub wyznawanymi zasadami moralnymi mógł wnioskować o odbycie służby zastępczej na zasadach określonych w ustawie o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Kolejnym etapem było wydanie w 1992 r. rozporządzenia Rady Ministrów w sprawie służby zastępczej³⁷. Zwieńczeniem procesu ochrony osób, które nie chciały służyć z bronią w ręku, było uchwalenie 28 listopada 2003 r. ustawy o służbie zastępczej (u.z.s.w.)³⁸. Na osobę podlegającą kwalifikacji wojskowej został nałożony obowiązek udowodnienia prawdziwości przesłanek, które upoważniają ją do odbycia służby zastępczej. W związku z tym powinna ona złożyć stosowny wniosek, zawierający oświadczenie

³⁶ Zob. M. Bielecki, *Odmowa pełnienia służby wojskowej przez Świadków Jehowy jako realizacja klauzuli sumienia. Uwarunkowania prawno-historyczne*, „Studnia z Prawa Wyznaniowego” 2016, t. 19, s. 107 i nast.

³⁷ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 3 listopada 1992 r. w sprawie służby zastępczej (Dz. U. Nr 4, poz. 192).

³⁸ Ustawa z dnia 28 listopada 2003 r. o służbie zastępczej (Dz. U. z 2018 r., poz. 885 ze zm.).

o wyznawanych przekonaniach religijnych oraz wskazać w wyznawanej doktrynie religijnej podstawy wyłączone możliwości odbywania służby wojskowej, a także wykazać rzeczywiste związki z wyznawaną doktryną religijną lub wskazać wyznawane zasady moralne pozostające w sprzeczności z obowiązkami żołnierza odbywającego służbę wojskową (art. 11 ust. 1 i 2 u.z.s.w.). Na mocy Ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej oraz o zmianie niektórych innych ustaw³⁹ zawieszony został obowiązek odbywania zasadniczej służby wojskowej, a wraz z nim zostały zawieszony zasady odbywania służby zastępczej (art. 55). Sytuacja uregulowana normą wyrażoną w art. 85 ust. 3 określana jest mianem klauzuli sumienia, co należy rozumieć jako możliwość odmowy wykonania obowiązku nałożonego zgodnie z prawem, poprzez powołanie się na swoje przekonania religijne, filozoficzne czy światopoglądowe⁴⁰. Poza regulacjami zawartymi w Konstytucji możliwość powoływania się na klauzulę sumienia została zagwarantowana przedstawicielom niektórych zawodów medycznych. W ustawie o zawodzie lekarza i lekarza dentystry zawarto regulację, w myśl której lekarz może powstrzymać się od wykonania świadczeń zdrowotnych niezgodnych z jego sumieniem. Powinien on jednakże odnotować ten fakt w dokumentacji medycznej oraz powiadomić swojego przełożonego na piśmie. Wyłączenie możliwości powołania się na powyższą gwarancję istnieje jedynie w sytuacji, gdy zwłoka w udzieleniu pomocy lekarskiej mogłaby spowodować niebezpieczeństwo utraty życia, ciężkiego uszkodzenia ciała lub ciężkiego rozstroju zdrowia (art. 39 w związku z art. 30)⁴¹. Podobny zakres gwarancji przewidziany został w stosunku do pielęgniarek i położnych. Zgodnie z ustawą regulującą status tych zawodów pielęgniarka i położna mogą odmówić wykonania zlecenia lekarskiego oraz wykonania innego świadczenia zdrowotnego niezgodnego z ich sumieniem lub z zakresem posiadanych kwalifikacji, podając niezwłocznie przyczynę

³⁹ Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o zmianie ustawy o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2009 r. Nr 161, poz. 1278).

⁴⁰ Por. A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2006, s. 104.

⁴¹ Ustawa z dnia 5 grudnia 1996 r. o zawodach lekarza i lekarza dentystry (Dz. U. z 2022 r., poz. 1731 tj.).

odmowy na piśmie przełożonemu lub osobie zlecającej, chyba że zwłoka w udzieleniu pomocy mogłaby spowodować stan nagłego zagrożenia zdrowotnego (art. 12)⁴². Poza zakresem regulacji pozostają przedstawiciele innych zawodów medycznych, np. ratownicy medyczni czy technicy laboratoryjni, jak również farmaceuci. Dlatego też należałoby się zastanowić, czy nie rozszerzyć zakresu uprawnionych podmiotów⁴³. W literaturze przedmiotu postuluje się także, by przedstawiciele wszystkich zawodów mogli odmawiać wykonywania świadczeń sprzecznych ze swoim sumieniem, nawet w sytuacji, gdy prawodawca nie przewidział wprost takiej możliwości. Owa możliwość jest konsekwencją normy zawartej w art. 53 ust. 1 (wolność sumienia)⁴⁴.

Obowiązująca ustawa zasadnicza chroni ponadto prawa mniejszości narodowych i etnicznych, którym zapewnia się m.in. wolność zachowania i rozwój własnych obyczajów oraz tradycji. Ponadto wyraźnie proklamuje się prawo odnośnie do tworzenia własnych instytucji służących ochronie tożsamości religijnej. W jednej ze spraw rozpatrywanych przez Trybunał Konstytucyjny została poruszona kwestia tzw. uboju rytualnego⁴⁵. Trybunał dookreślił korelację między wolnością religijną a prawami zwierząt. W uzasadnieniu wyroku stwierdza się, że ubój rytualny określany jest przez właściwe normy prawa religijnego. Zapewnienie zaś legalności owym praktykom, zdaniem TK, stanowi chroniony konstytucyjnie element wolności religijnej oraz praw wynikających z tradycji, kultury i obrzędów religijnych. Oprócz wyartykułowanych wprost przez prawodawcę norm odnoszących się do ochrony wolności religijnej Konstytucja chroni ową wartość

⁴² Ustawa z dnia 15 lipca 2011 r. o zawodach pielęgniarki i położnej (Dz. U. z 2022 r. poz. 551 tj.).

⁴³ M. Bielecki, *Klauzula i sprzeciw sumienia w praktyce medycznej oraz na tle sytuacji prawnej przedstawicieli innych zawodów*, [w:] *Wolność sumienia. Perspektywa prawnoporównawcza*, red. G. Blicharz, M. Delijewski, Warszawa 2019, s. 93 i nast.

⁴⁴ M. Skwarzyński, *Korzystanie z klauzuli sumienia jako realizacja wolności wewnętrznej czy/i zewnętrznej*, „Opolskie Studia Administracyjno-Prawne” 2015, t. 13/14, s. 9 i nast.; tenże, *Korzystanie ze sprzeciwu sumienia w kontekście zasady równouprawnienia i kryterium zawodu*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2016, t. 19, s. 63 i nast.

⁴⁵ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 10 grudnia 2014 r. (K 52/13 - OTK-A 2014/11/118).

przy okazji regulowania innych instytucji. Przykładem takiej normy może być art. 32, który proklamuje zasadę równości wobec prawa i równego traktowania przez władze publiczne, jak również zakazuje dyskryminacji w życiu politycznym, społecznym lub gospodarczym z jakiegokolwiek przyczyny. Aby dookreślić pojęcia pojawiające się w niniejszej normie, należy odwołać się do regulacji prawnych zawartych w innych aktach. Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności w art. 14 prezentuje otwarty katalog przesłanek, mogących być podstawą dyskryminowania⁴⁶. Są to m.in. płeć, rasa, kolor skóry, język, religia, przekonania polityczne i inne, pochodzenie narodowe lub społeczne, przynależność do mniejszości narodowej, urodzenie bądź jakakolwiek inna przyczyna. Na gruncie Kodeksu pracy (K.p.)⁴⁷, który co prawda nie definiuje wszystkich przejawów dyskryminowania, ale określa ich istotę, wskazane zostały przesłanki dyskryminowania w stosunkach pracy. Zdefiniowano również rodzaje dyskryminacji. Kodeks pracy odrębnie traktuje jako przyczynę dyskryminowania religię i wyznanie (art. 11³ K.p.). Zgodnie z art. 18^{3a} § 3 Kp, dyskryminowanie bezpośrednie istnieje wówczas, gdy pracownik na podstawie jednej bądź kilku ww. przesłanek jest lub mógłby być traktowany w porównywalnej sytuacji mniej korzystnie niż inni. Z kolei z dyskryminacją pośrednią mamy do czynienia wówczas, gdy na skutek pozornie neutralnego postanowienia, zastosowanego kryterium lub działania, mogłoby dojść lub dochodzi do niekorzystnej sytuacji pracownika w porównaniu do pozostałych (por. art. art. 18^{3a} § 3 K.p.). Podobną rolę, jak art. 32 Konstytucji, odgrywa również art. 33 Konstytucji, w którym mówi się o równouprawnieniu kobiet i mężczyzn.

Ochrona wolności religijnej jednostki zawarta w Konstytucji nie ogranicza się wyłącznie do aspektów pozytywnych. Prawodawca w art. 53 ust. 6 stanowi, że nikt nie może być zmuszany do uczestniczenia ani nieuczestniczenia w praktykach religijnych. Z kolei w art. 53 ust. 7 gwarantuje się każdemu wolność od zmuszania przez

⁴⁶ *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r. (Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284).

⁴⁷ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks pracy (Dz. U. z 2022 r., poz. 1510 tj. ze zm.).

organy władzy publicznej do ujawniania swego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania.

Powyższy katalog uprawnień zostaje uzupełniony gwarancjami zawartymi w u.g.w.s.w. Ustawodawca obok obywateli czyni podmiotem wolności sumienia i wyznania cudzoziemców i bezpaństwowców (art. 1 ust. 1 w związku z art. 7 u.g.w.s.w.). W sposób wyraźny proklamowane jest zrównanie praw wierzących oraz niewierzących w życiu państwowym, politycznym, gospodarczym, społecznym i kulturalnym (art. 1 ust. 3 u.g.w.s.w.). Ponadto korzystający z wolności sumienia i wyznania mogą: tworzyć wspólnoty religijne w celu wyznawania i szerzenia wiary religijnej; utrzymywać kontakty ze współwyznawcami, m.in. poprzez uczestniczenie w pracach organizacji religijnych o zasięgu międzynarodowym; korzystać ze źródeł informacji na temat religii; wytwarzać i nabywać przedmioty potrzebne do celów kultu i praktyk religijnych; wytwarzać, nabywać i posiadać artykuły potrzebne do przestrzegania reguł religijnych; wybrać stan duchowny lub zakonny; zrzekać się w organizacjach świeckich w celu realizacji zadań wynikających z wyznawanej religii lub przekonań religijnych oraz otrzymywać pochówek zgodny z wyznawanymi zasadami religijnymi lub przekonaniem w sprawach religii (por. art. 2 u.g.w.s.w.). Wolność sumienia i wyznania daje również prawo do swobodnego świadczenia na rzecz Kościołów i innych związków wyznaniowych oraz instytucji charytatywno-opiekuńczych. (art. 5 u.g.w.s.w.).

Istotne gwarancje w zakresie wolności religijnej dotyczą kwestii zawierania małżeństwa w formie wyznaniowej, które wywiera również skutki w prawie świeckim. Praktyka owa stała się możliwa dzięki podpisaniu i ratyfikowaniu konkordatu (art. 10). Do dziś powyższy sposób zawarcia małżeństwa potocznie określa się jako „małżeństwo konkordatowe”, choć wraz z Kościołem katolickim korzystają z niego również osoby należące do innych Kościołów i związków wyznaniowych⁴⁸. Wśród konfesji, których wierni mają możliwość uzyskiwania skutków cywilnych małżeństw wyznaniowych, są: Autokefaliczny Kościół Prawosławny, Kościół

⁴⁸ Szerzej na ten temat A. Mezglewski, A. Tunia, *Wyznaniowa forma zawarcia małżeństwa cywilnego*, Warszawa 2007.

Ewangelicko-Augsburski, Kościół Ewangelicko-Reformowany, Kościół Ewangelicko-Methodystyczny, Kościół Chrześcijan Baptystów, Kościół Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej, Kościół Polskokatolicki, Gminy Wyznaniowe Żydowskie, Kościół Starokatolicki Mariawitów i Kościół Zielonoświątkowy. Warto jednakże zauważyć, że w przypadku małżeństw zawieranych w formie wyznaniowej prawodawca nie jest do końca konsekwentny i nie wszystkie Kościoły i związki wyznaniowe, a tym samym ich członkowie uzyskały taką możliwość, a jedynie te mające swój status uregulowany w odrębnej ustawie (por. art. 1 § 3 k.r.o.). Poza zakresem gwarancji pozostają podmioty wpisane do rejestru Kościołów i innych związków wyznaniowych prowadzonego przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji⁴⁹.

Rodzice i dziecko

Kolejną kategorią objętą ochroną wolności religijnej są rodzice oraz opiekunowie prawni dziecka. Z tej racji, że zachodzi ścisła korelacja pomiędzy uprawnieniami obu podmiotów, ich status zostanie przeanalizowany łącznie. Konstytucja przyznaje rodzicom prawo do decydowania o modelu wychowania swoich dzieci. Mogą więc oni podejmować decyzje w tym zakresie, kierując się własnymi przekonaniami (art. 53 ust. 3 w związku z art. 48 ust. 1). Gwarancje zawarte w ustawie zasadniczej uszczegółowione zostają zarówno przez normy międzynarodowe, jak i regulacje krajowe. Sam termin „wychowanie” należy interpretować bardzo szeroko i nie można ograniczać się wyłącznie do jurydycznego znaczenia. Trzeba posiłkować się również dorobkiem innych nauk. W pedagogice pod tym pojęciem rozumie się m.in. poszukiwanie sensu życia, socjalizację, rozwój, dorastanie do zadań, interpretowanie doświadczeń życiowych wychowanka, ukierunkowanie, ingerencję w formowanie osobowości, kreowanie (przekształcanie siebie i swojego otoczenia) oraz przygotowanie człowieka do życia w konkretnych czasach⁵⁰. Na gruncie interpretacji normy zawartej w art. 48 ust. 1 Konstytucji, w doktrynie formuluje

⁴⁹ Na dzień 17 września 2022 r. widnieje tam 171 podmiotów, <https://www.gov.pl/web/mswia/rejestr-kosciolow-i-innych-zwiazkow-wyznaniowych> [dostęp: 17.09.2022].

⁵⁰ A. Salamucha, *Definicje wychowania w literaturze pedagogicznej*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2004, z. 2, s. 31.

się definicję, zgodnie z którą wychowanie traktuje się jako zaszczepianie i umacnianie w dziecku określonego światopoglądu, systemu wartości, zasad oraz reguł moralnych i etycznych⁵¹. Trybunał Konstytucyjny w jednym ze swoich orzeczeń potraktował wychowanie jako kategorię praw rodzicielskich, w zakresie których mieści się zarówno prawo do pieczy nad osobą dziecka, jak i ochrona jego majątku oraz reprezentowanie jego interesów⁵². Prawo rodziców do wychowania jest uprawnieniem o charakterze pierwotnym. Fakt ten podkreśla się m.in. w nauczaniu Kościoła katolickiego. W *Karcie Praw Rodziny* zwraca się uwagę na to, że rodzice dali życie swoim dzieciom, mają pierwotne i niezbywalne prawo oraz pierwszeństwo do wychowania potomstwa. Dlatego też muszą być uznani za pierwszych i głównych jego wychowawców (art. 5)⁵³. Zgodne z duchem nauczania Kościoła katolickiego są również rozwiązania przyjęte w prawie międzynarodowym. W *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka* z 10 grudnia 1948 r. podkreśla się pierwszeństwo rodziców przy wyborze nauczania dla swoich dzieci (art. 26 ust. 3)⁵⁴. *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych* (art. 18 ust. 4)⁵⁵ oraz *Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych* (art. 13 ust. 3)⁵⁶ zapewniają rodzicom prawo do religijnego i moralnego wychowania dziecka zgodnie z ich przekonaniami. Z kolei w art. 2 Protokołu nr 1 do EKPCz uznaje się prawo rodziców do zapewnienia wychowania i nauczania zgodnie z ich własnymi przekonaniami religijnymi i filozoficznymi⁵⁷. Powyższy zakres przekonań rozszerza *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej*, która

⁵¹ M. Florczak-Wątor, *Komentarz do art. 48*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, WKP 2019, LEX.

⁵² Wyrok TK z dnia 21 stycznia 2014 r., SK 5/12, OTK-A 2014, nr 1, poz. 2.

⁵³ *Karta Praw Rodziny 1983 r. przedłożona przez Stolicę Apostolską wszystkim ludziom, instytucjom i władzom zainteresowanym misją rodziny w świecie współczesnym*, Warszawa 2018.

⁵⁴ *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka* z dnia 10 grudnia 1948 r., <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1948.html> [dostęp: 17.09.2022].

⁵⁵ *Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych* z dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167).

⁵⁶ *Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych* z dnia 19 grudnia 1966 r. (Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169).

⁵⁷ Protokół nr 1 do *Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności* z dnia 20 marca 1952 r. (Dz. U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175).

wymienia dodatkowo „przekonania pedagogiczne” (art. 14 ust. 3)⁵⁸. Na gruncie rodzimych regulacji zakres praw i obowiązków rodziców został uregulowany w przepisach k.r.o. Instytucja ta ściśle skorelowana jest tu ze sposobem sprawowania władzy rodzicielskiej, która oprócz wychowania obejmuje również pieczę nad osobą i majątkiem dziecka sprawowaną w sposób respektujący prawa dziecka i jego godność (art. 95 § 1 k.r.o.). Ponadto władza rodzicielska powinna być wykonywana tak, jak wymaga tego interes dziecka. (art. 95 § 3 k.r.o.).

Uszczegółowieniem uprawnień rodziców są regulacje dotyczące organizowania nauczania religii. I tak m.in. w art. 12 Konkordatu podkreśla się fakt, iż – uznając prawo rodziców do religijnego wychowania dzieci oraz zasadę tolerancji – władze państwowe winny zagwarantować, aby szkoły publiczne wszystkich szczebli oraz przedszkola prowadzone przez organy administracji państwowej i samorządowej organizowały, zgodnie z wolą zainteresowanych, w ramach planu zajęć szkolnych i przedszkolnych lekcje katechezy. Norma konkordatowa z gwarancji zorganizowania nauczania religii uczyniła obowiązek państwa, chociaż należy zauważyć, że ustawa zasadnicza nieco inaczej podchodzi do tej kwestii. Zgodnie bowiem z art. 53 ust. 4 religia Kościoła lub innego związku wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej może być przedmiotem nauczania w szkole, przy czym nie może być naruszona wolność sumienia i religii innych osób. Zatem przewidziano fakultatywność w zakresie organizacji lekcji religii. Nie oznacza to jednak, że państwo może w obowiązującym stanie prawnym arbitralnie usunąć lekcje katechezy z systemu edukacji. Dzieje się tak z kilku powodów. Po pierwsze, ustrojodawca daje władzy możliwość zorganizowania nauczania religii. Po drugie, państwo – korzystając z owego uprawnienia i podpisując konkordat (umowę międzynarodową) – wzięło na siebie obowiązek zorganizowania tych zajęć zgodnie z wolą rodziców. Zatem jedyną możliwością zrezygnowania z katechezy w szkole jest renegocjacja umowy konkordatowej. Nie bez znaczenia jest również fakt, że ratyfikacja dokumentu i jego wejście w życie miało miejsce w 1998 r., czyli już po uchwaleniu Konstytucji. Zasady zorganizowania lekcji religii w szkole zostały

⁵⁸ *Karta Praw Podstawowych Unii Europejskiej* z dnia 7 grudnia 2007 r. (Dz. U. UE.C2007.303.1).

dookreślone m.in. w ustawie o systemie oświaty (u.s.o.)⁵⁹. Zgodnie z art. 12 ust. 1 publiczne przedszkola i szkoły podstawowe organizują naukę religii na życzenie rodziców, publiczne szkoły ponadpodstawowe na życzenie rodziców bądź samych uczniów. W momencie osiągnięcia pełnoletności decydują uczniowie. Rozporządzenie Ministra Edukacji z 14 kwietnia 1992 r. uszczegóławia, że życzenie wyrażane jest w formie pisemnego oświadczenia, które nie musi być ponawiane w kolejnym roku szkolnym, może zostać jednak zmienione (§ 1 ust. 2)⁶⁰. Rok szkolny 2022/2023 jest ostatnim, w którym uczeń ma możliwość niechodzenia na lekcje religii bądź etyki. Według zakładanej reformy od 1 września 2023 r. do 1 września 2027 r. dla uczniów wszystkich typów szkół zostanie wprowadzony obowiązek uczestniczenia w jednych bądź drugich zajęciach⁶¹. Zgodnie z art. 48 ust. 1 proces wychowania powinien uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania. Powyższa regulacja upodmiotawia dziecko w zakresie korzystania z wolności religijnej, uzależniając jednak owo uprawnienie od dwóch czynników. Pierwszym z nich są niewątpliwie prawa przysługujące rodzicom i opiekunom prawnym, drugim zaś jego stopień dojrzałości. Konstytucja, przyznając dziecku możliwość korzystania ze sfery uprawnień związanych z jego światopoglądem, potwierdziła rozwiązania, które zostały wprowadzone do polskiego systemu prawnego w momencie ratyfikowania przez nasz kraj Konwencji o prawach dziecka⁶² (KoPD). W art. 14 zobowiązano sygnatariuszy dokumentu, aby respektowali prawa dziecka do swobody myśli, sumienia i wyznania. Ponadto nałożono na poszczególne państwa obowiązek respektowania praw i obowiązków rodziców lub w odpowiednich przypadkach opiekunów prawnych odnośnie

⁵⁹ Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz. U. z 2021 r., poz. 1915 tj. ze zm.).

⁶⁰ Rozporządzenie Ministra Edukacji narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w publicznych przedszkolach i szkołach (Dz. U. z 2020 r., poz. 983 tj.).

⁶¹ M. Sewastianowicz, *Uczeń pójdzie albo na religię, albo na etykę* – pierwsze zmiany w 2023, <https://www.prawo.pl/oswiata/obowiazkowa-religia-albo-etyka-mein,513521.html> [dostęp: 18.09.2022].

⁶² *Konwencja o prawach dziecka* z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz. U. z 1991 r. Nr 120, poz. 526).

do ukierunkowania dziecka w korzystaniu z jego prawa w sposób zgodny z jego rozwijającymi się zdolnościami. Najwięcej problemów interpretacyjnych stwarza dookreślenie klauzuli „stopień dojrzałości dziecka”, która determinuje możliwość korzystania przez nie z przysługujących mu praw. Z tego powodu katalog uprawnień, jaki przysługuje każdej osobie ludzkiej, musi być weryfikowany w świetle owej przesłanki. Klauzula „stopień dojrzałości dziecka” nie doczekała się legalnej definicji, dlatego, aby dookreślić jej zakres w doktrynie, podejmowane są próby odwoływania się do dorobku innych nauk (pedagogiki, psychologii). Dokonuje się również wykładni systemowej, by dookreślić, w jakich granicach temporalnych prawodawca uznaje autonomiczność woli dziecka. W literaturze przedmiotu istnieje już wiele opracowań poruszających owo zagadnienie, nie ma więc potrzeby po raz kolejny powtarzać poczynionych wywodów⁶³. Można jedynie zauważyć, że nie ma jednomyślności ani wśród pedagogów, którzy wiekiem adolescencji określają czas między 12 a 16 rokiem życia, ani jednolitego stanowiska zajętego przez prawodawcę. W obowiązujących regulacjach normatywnych wiek upoważniający dziecko do podejmowania samodzielnych decyzji szacowany jest między 13 a 16 rokiem życia. Klauzula stopnia dojrzałości dziecka została również uwzględniona w normach dotyczących sprawowania władzy rodzicielskiej. Zgodnie z art. 95 § 4 k.r.o. przed powzięciem ważnej decyzji, w ważniejszych sprawach dotyczących osoby lub majątku dziecka, rodzice winni je wysłuchać, jeżeli rozwój umysłowy, stan zdrowia i stopień dojrzałości na to pozwalają, oraz uwzględnić w miarę możliwości jego rozsądne życzenia. Nikt nie może zastępować rodziców w procesie wychowania. Nie należy tego procesu cedeować ani na szkołę, ani na inną instytucję. Dlatego trzeba postulować,

⁶³ M. Ożóg, *Prawo rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2015, t. 18, s. 263 i nast.; K. Pluta, *Prawo rodziców do wychowania dziecka zgodnie z własnymi przekonaniami. Studium z prawa rodzinnego*, Opole 2021; J. Krzywkowska, *Współdziałanie państwa i Kościoła rzymskokatolickiego w Polsce w zakresie opieki i wychowania dzieci zgodnie z przekonaniami rodziców*, Olsztyn 2019; M. Bielecki, *Ewolucja wolności religijnej dziecka w Polsce w latach 1989–2009*, [w:] *Prawo wyznaniowe w Polsce (1989–2009). Analizy–dyskusje–postulaty*, red. D. Walencik, Katowice-Bielsko-Biała 2009, s. 93 i nast.

by uprawnienia rodziców były przestrzegane i nie sprowadzały się wyłącznie do wyrażania opinii w kluczowych kwestiach.

Kościoły i inne związki wyznaniowe

Kościoły i inne związki wyznaniowe zostały upodmiotowione przez prawodawcę w zakresie możliwości korzystania z przymiotu wolności religijnej pod warunkiem, że mają uregulowaną sytuację prawną. Gwarancje w tym zakresie zostały zawarte zarówno w Konstytucji, jak i innych aktach normatywnych, m.in. w konkordacie, u.g.w.s. czy ustawach regulujących status poszczególnych podmiotów⁶⁴. Sytuacja prawna Kościołów i innych związków wyznanio-

⁶⁴ Zob. m.in. Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz. U. z 2000 r. Nr 26, poz. 1271, tj. ze zm.); Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o stosunku Państwa do Kościoła katolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2019 r. poz. 1347); Ustawa z dnia 4 lipca 1991 r. o stosunku Państwa do Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (Dz. U. z 2014 r., poz. 1726); Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2015 r., poz. 43); Ustawa z dnia 13 maja 1994 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Reformowanego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2015 r., poz. 483); Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2014 r., poz. 1712); Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Chrześcijan Baptystów w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2015 r., poz. 169); Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Adwentystów Dnia Siódmego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2014 r., poz. 1889); Ustawa z dnia 30 czerwca 1995 r. o stosunku Państwa do Kościoła Polskokatolickiego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2014 r., poz. 1599); Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2014 r., poz. 1798); Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Katolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2015 r., poz. 44); Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Starokatolickiego Mariawitów w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2015 r., poz. 14); Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do Kościoła Zielonoświątkowego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. z 2015 r., poz. 13); Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 22 marca 1928 r. o stosunku Państwa do Wschodniego Kościoła Staroobrzędowego, nieposiadającego hierarchii duchownej (Dz. U. Nr 38, poz. 363, z późn. zm.); Ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Muzułmańskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 30, poz. 240, z późn. zm.); Ustawa z dnia 21 kwietnia 1936 r. o stosunku Państwa do Karaimskiego Związku Religijnego w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. Nr 30, poz. 241, z późn. zm.).

wych może być ustalona na podstawie ustaw indywidualnych bądź poprzez wpis do rejestru prowadzonego przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji⁶⁵. W art. 53 ust. 4 Konstytucji proklamowano prawo do organizowania nauczania religii, niemniej jednak zasadniczy trzon regulacji został zawarty w art. 25 Konstytucji, w którym sformułowane zostały zasady instytucjonalnego współlistnienia państwa oraz Kościołów i innych związków wyznaniowych. W art. 25 ust. 1 prawodawca stanowi, że Kościoły i inne związki wyznaniowe są równouprawnione⁶⁶. Po raz pierwszy zasada ta została włączona do polskiego systemu prawnego w momencie uchwalenia u.g.w.s.w. (art. 9 ust. 2 pkt 3), a fakt ten spowodował, że instytucjonalne podmioty wyznaniowe zostały zrównane pod względem sytuacji prawnej⁶⁷. Niewątpliwie zasada równouprawnienia Kościołów i innych związków wyznaniowych stanowi naturalną konsekwencję równości wobec prawa, która została uregulowana w art. 32 i 33 Konstytucji, choć – jak podkreśla się w doktrynie – równouprawnienie zezwala tym podmiotom na partycypowanie w realizacji zadań publicznych i również w tym zakresie wymagane jest ich zrównanie pod względem prawnym oraz faktycznym⁶⁸. Zasada równouprawnienia nie wyklucza możliwości przyznania poszczególnym podmiotom szczególnych uprawnień ze względu na występujące między nimi różnice. Oznacza to, że jeżeli jakiś kościół bądź związek wyznaniowy charakteryzuje się cechą odróżniającą go od innych instytucji, to właśnie ze względu na tę cechę może zostać on potraktowany w odmienny sposób⁶⁹. Pogląd ten podziela również TK podkreślający, że:

zasada równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych oznacza, że wszystkie Kościoły i związki wyznaniowe posiadające

⁶⁵ Art. 30 u.g.w.s.w; Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji w sprawie rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych (Dz. U. z 1999 r. Nr 38, poz. 374).

⁶⁶ Szerzej na ten temat A. M. Abramowicz, *Równouprawnienie związków wyznaniowych w prawie polskim*, Lublin 2018.

⁶⁷ P. Sobczyk, *Konstytucyjna zasada konsensualnego określania stosunków między Rzeczypospolitą Polską a Kościołem katolickim*, Warszawa 2013.

⁶⁸ P. Tuleja, *Komentarz do art. 25, [w:] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Czarny i in., wyd. II, LEX/el. 2021.

⁶⁹ J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2008, s. 69 i nast.

wspólną cechę istotną powinny być traktowane równo. Jednocześnie zasada ta zakłada odmienne traktowanie Kościołów i związków wyznaniowych, które nie posiadają wspólnej cechy istotnej z punktu widzenia danej regulacji⁷⁰.

Niezmiernie ważną z punktu widzenia realizacji wolności religijnej – zarówno przez podmioty kolektywne, jak i indywidualne – jest zasada bezstronności uregulowana w art. 25 ust. 2 Konstytucji. Zgodnie z jej założeniami władze publiczne w Rzeczypospolitej Polskiej zachowują bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, zapewniając swobodę ich wyrażania w życiu publicznym. Przepis ten ukazuje m.in. stosunek państwa do obecności religii w przestrzeni publicznej, a więc w sposób bezpośredni odnosi się również do działalności Kościołów i związków wyznaniowych. Zgodnie z dyspozycją wyrażoną w powyższej normie państwo nie może wykazywać się postawą bierną wobec aktywności instytucji konfesyjnych, ale powinno stworzyć odpowiednie warunki do ich działalności. Zgodnie z art. 25 ust. 3 stosunki między państwem a Kościołami i innymi związkami wyznaniowymi kształtowane są na zasadach poszanowania i ich autonomii oraz wzajemnej niezależności każdego w swoim zakresie, jak również współdziałania dla dobra człowieka i dobra wspólnego. W literaturze przedmiotu można spotkać się ze stanowiskiem, że autonomiczność dotyczy sfery wewnętrznej i oznacza możliwość samodzielnego rozstrzygnięcia o swoich sprawach. Z kolei niezależność obejmuje aspekt zewnętrzny i jest postrzegana jako brak podporządkowania innym podmiotom⁷¹. Trzeba zauważyć, że w zakresie pojęcia niezależności zawiera się też autonomiczność podmiotu. Podmiot niezależny może bowiem decydować zarówno w sprawach wewnętrznych, jak i zewnętrznych. Kluczowe znaczenie powinno się przypisać sformułowaniu „każdy w swoim zakresie”. Państwo jest podmiotem nadrzędnym w stosunku do Kościołów oraz związków wyznaniowych i w wielu obszarach reglamentuje ich funkcjonowanie. Niezależność wobec władzy państwowej oznacza brak podporządkowania jedynie w sprawach, w których

⁷⁰ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 14 grudnia 2009 r. (K 55/07 – OTK-A 2009/11/167).

⁷¹ J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe...*, s. 74.

podmioty konfesyjne posiadają kompetencje należące do ich wyłącznej właściwości, a państwo uznaje te uprawnienia. Trybunał Konstytucyjny określa, że w treści pojęcia „autonomia i niezależność” (brak rozróżnienia zakresu pojęć) mieści się prawo wspólnot religijnych do decydowania o swoich sprawach wewnętrznych, m.in. w zakresie określania treści swojej wiary, struktur organizacyjnych oraz obsadzania stanowisk kościelnych⁷². Wraz z zasadą autonomii i niezależności Konstytucja w art. 25 ust. 3 proklamuje zasadę współdziałania Kościołów i związków wyznaniowych dla dobra jednostki i dobra wspólnego. Rodowód obu zasad wywodzi się ze społecznego nauczania Kościoła katolickiego, a konkretnie – Konstytucji duszpasterskiej o obecności Kościoła w świecie współczesnym⁷³. Dokument ten podkreśla fakt, że zarówno Kościół, jak i wspólnotę polityczną (państwo) tworzą te same podmioty, dlatego też uzasadniona jest współpraca pomiędzy obiema zbiorowościami (n. 74)⁷⁴. Dobro wspólne, które ma stanowić jedną z przesłanek kooperacji, zostało zdefiniowane jako suma tych warunków życia społecznego, dzięki którym jednostki, rodziny i zrzeszenia mogą pełniej i łatwiej osiągać swoją własną doskonałość (n. 74). Płaszczyzny współdziałania dookreślone zostały m.in. w konkordacie i ustawodawstwie zwykłym. Niewątpliwie jedną z nich jest omawiana już instytucja małżeństwa, zawieranego w formie wyznaniowej, wywołującego skutki cywilne (art. 10 Konkordatu, art. 1 § 3 k.r.o.). Ponadto w art. 11 Konkordatu wyraźnie zadeklarowano, że układające się strony zgłaszają wolę współdziałania na rzecz obrony i poszanowania instytucji małżeństwa i rodziny będących fundamentem społeczeństwa. Kształtowanie warunków rozwoju kraju oraz zwalczanie patologii społecznych stało się przesłanką wzajemnych relacji w u.g.w.s.w. Aby

⁷² Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 14 grudnia 2009 r. – K 55/07.

⁷³ *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”*, <http://ptm.rel.pl/czytelnia/dokumenty/dokumenty-soborowe/sobor-watykanski-ii/141-konstytucja-duszpasterska-o-kosciele-w-swiecie-wspolczesnym-gaudium-et-spes.html> [dostęp: 18.09.2022].

⁷⁴ Szerzej na ten temat J. Krukowski, *Zasada poszanowania niezależności i autonomii państwa i Kościoła katolickiego oraz współdziałania dla dobra człowieka i dobra wspólnego. Geneza i znaczenie art. 1 Konkordatu między Stolicą Apostolską a Polską 1993–1998*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2020, nr 4/XXX, s. 83 i nast.

urzeczywistnić zadeklarowaną współpracę na zasadach wzajemnego uzgodnienia, mogą być tworzone stałe formy współdziałania (art. 16 u.g.w.s.w.). Podstawą określenia kształtu wzajemnych stosunków mogą być umowy zawierane pomiędzy właściwymi rzeczowo centralnymi organami administracji rządowej a władzami poszczególnych Kościołów i związków wyznaniowych (art. 16a. u.g.w.s.w.). Płaszczyznę współdziałania stanowi również szeroko pojęta działalność edukacyjna. Zarówno w konkordacie, jak i ustawach regulujących status prawny kościołów i innych związków wyznaniowych przewidziano możliwość zakładania i prowadzenia szkół każdego typu, w tym szkół wyższych, które są dotowane przez państwo lub organy samorządu terytorialnego (art. 21 i 22 u.g.w.s.w., art. 14 i 15 Konkordatu). Zrównaną pod względem prawnym z działalnością prowadzoną przez instytucje państwowe jest działalność Kościołów i związków wyznaniowych, służąca celom humanitarnym, charytatywno-opiekuńczym, naukowym czy oświatowo-wychowawczym (art. 21a. u.g.w.s.w.). Wszystkie ww. formy współdziałania stanowią również praktyczny wymiar wolności religijnej przysługującej poszczególnym Kościołom i związkom wyznaniowym. Zasada konsensualnego określenia wzajemnych stosunków między Rzeczpospolitą Polską a Kościołami i innymi związkami wyznaniowymi została uregulowana w dwóch wariantach. Pierwszy z nich dotyczy sytuacji Kościoła katolickiego⁷⁵. Zgodnie z art. 25 ust. 4 Konstytucji jego stosunki z Rzeczpospolitą określa umowa zawarta ze Stolicą Apostolską oraz ustawy. Kościół katolicki, dzięki podmiotowości publicznoprawnej w stosunkach międzynarodowych Stolicy Apostolskiej, zyskał możliwość uregulowania swego statusu w drodze konkordatu (umowy międzynarodowej)⁷⁶. Jest to o tyle istotne, że w systemie prawa polskiego umowy międzynarodowe, po ich ratyfikacji, mają pierwszeństwo przed ustawami zwykłymi (art. 91 ust. 2 Konstytucji). Odnośnie do regulacji ustawowych należy zauważyć, że u.K.K. nie jest jedynym aktem prawnym regulującym sytuację prawną Kościoła katolickiego i kościelnych osób prawnych. Poza materią u.K.K. pozostają

⁷⁵ Szerzej na ten temat P. Sobczyk, *Konstytucyjna zasada konsensualnego...*

⁷⁶ J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, s. 108.

choćby zasady ubezpieczeń społecznych osób duchownych⁷⁷ czy ich opodatkowania⁷⁸. Do pozostałych Kościołów i związków wyznaniowych zastosowanie mają reguły określone w art. 25 ust. 5 Konstytucji⁷⁹. Zgodnie z dyspozycją wyrażoną w powyższej normie stosunki między Rzeczpospolitą Polską a innymi Kościołami oraz związkami wyznaniowymi określają ustawy uchwalone na podstawie umów zawartych przez Radę Ministrów z ich właściwymi przedstawicielami. Aby mogło dojść do uchwalenia ustawy, jej treść musi najpierw być uzgodniona w drodze dwustronnych negocjacji. Powyższe uregulowanie rodzi problemy natury praktycznej. Przewidziana formuła sprowadza bowiem rolę Sejmu i Senatu jedynie do podmiotu, który może zaakceptować zaproponowane rozwiązania bądź je odrzucić. Wszelka ingerencja w treść ustawy pozbawiałaby bowiem sensu istniejącą regulację. Konstytucyjne gwarancje w zakresie korzystania z wolności religijnej zapewniają to prawo zarówno w aspekcie indywidualnym, jak i wspólnotowym. Ponadto prawodawca daje możliwość aktywnego bądź pasywnego ustosunkowania się do kwestii religii. Dodatkowym wzmocnieniem są również rozwiązania przyjęte na gruncie Kodeksu karnego (k.k.)⁸⁰, które zostały wymierzone przeciwko czynom naruszającym rzeczoną wartość. Nie wchodząc w głębszą charakterystykę istniejących regulacji, warto przynajmniej wskazać, jakie zachowania zostały napiętnowane przez prawodawcę. Rozdział XXIV ustawy Kodeks karny został zatytułowany *Przestępstwa przeciwko wolności sumienia i wyznania*. Art. 194 k.k. poświęcono dyskryminacji wyznaniowej. Karane jest zachowanie polegające na ograniczaniu człowieka w przysługujących mu prawach ze względu na jego przynależność wyznaniową bądź bezwyznaniowość. Kolejne przestępstwo polega na złośliwym przeszkadzaniu publicznemu

⁷⁷ Ustawa z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych (Dz. U. z 2022 r., poz. 109, tj. ze zm.).

⁷⁸ Ustawa z dnia 20 listopada 1998 r. o zryczałtowanym podatku dochodowym od niektórych przychodów osiąganych przez osoby fizyczne (Dz. U. z 2021 r., poz. 1993, tj. ze zm.).

⁷⁹ Szerzej na ten temat P. A. Leszczyński, *Regulacja stosunków między państwem a nierzymskokatolickimi kościołami i innymi związkami wyznaniowymi określona w art. 25 ust. 5 Konstytucji RP*, Gorzów Wielkopolski 2012.

⁸⁰ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. z 2022 r., poz. 1138, tj. ze zm.).

wykonywaniu aktu religijnego Kościoła lub innego związku wyznaniowego (art. 195 k.k.). Ostatnim z czynów karalnych, który znalazł się w tym rozdziale k.k., jest obraza uczuć religijnych innych osób. Zachowanie to polegać ma na publicznym znieważeniu przedmiotu czci religijnej lub miejsca przeznaczanego do publicznego wykonywania obrzędów religijnych. Na płaszczyźnie gwarancji formalnych prawodawca zapewnia szeroką ochronę wolności religijnej. Jeżeli pojawia się problem z ochroną owej kategorii, to tkwi on raczej w sferze gwarancji materialnych, gdy instytucje powołane do strzeżenia praw osób wierzących zaniedbują swoje obowiązki.

Granice wolności sumienia i religii

Podobnie jak inne wolności i prawa konstytucyjne również wolność religijna jest reglamentowana przez prawodawcę. W ustawie zasadniczej funkcjonują ogólny katalog przesłanek odnoszący się do wszystkich praw i wolności konstytucyjnych – który został zawarty w art. 31 ust. 3 – a także limity dotyczące wyłącznie wolności religijnej określone w art. 53 ust. 5. Nie wchodząc w dywagacje, która z list ma zastosowanie, warto zgodzić się z poglądem, zgodnie z którym normę zawartą w art. 53 ust. 5 należy traktować jako *lex specialis* w stosunku do regulacji zawartej w art. 31 ust. 3⁸¹. Nie można jednak wykluczyć możliwości zastosowania klauzuli ogólnej przy interpretacji konkretnego przypadku (art. 31 ust. 3), na co zwrócił uwagę Trybunał Konstytucyjny. Chodzi o tzw. zasadę proporcjonalności

w tym przynajmniej zakresie, w jakim treści normatywne obu tych przepisów nie pokrywają się; dotyczy to przede wszystkim, zasadniczego dla kwestii określenia granic dopuszczalnych ograniczeń, kryterium odwołującego się do istoty wolności i praw [...]⁸².

⁸¹ M. Florczak-Wątor, *Komentarz do art. 53 Konstytucji RP*, [w:] *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. P. Tuleja, WKP 2019, LEX.

⁸² Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 16 lutego 1999 r. (SK 11/98 – OTK 1999/2/22).

Pomimo dość licznych opracowań odnoszących się do powyższych zagadnień, należy dla kompletności wyводу, przynajmniej w sposób sygnalizacyjny, przeanalizować przesłanki zawarte w art. 53 ust. 5 Konstytucji. Pierwszą z nich jest bezpieczeństwo państwa. Prawodawca dotychczas nie zdecydował się na zdefiniowanie powyższego terminu, choć wielokrotnie się nim posługuje. Przez część doktryny bezpieczeństwo państwa utożsamiane jest z bezpieczeństwem narodowym⁸³. Określane bywa jako pożądaný stan, gwarantowany przez szeroko pojmowaną władzę, zarówno w aspekcie formalnym (normy prawne), jak i materialnym (instytucje stojące na straży bezpieczeństwa), odnoszącym się i do relacji zewnętrznych (międzynarodowych), i wewnętrznych na płaszczyźnie władza – jednostka (wymiar wertykalny), a także pomiędzy poszczególnymi jednostkami (wymiar horyzontalny)⁸⁴. Porządek publiczny, który również stanowi punkt odniesienia przy korzystaniu z wolności religijnej, utożsamiany jest z ładem społecznym ukształtowanym przez normy prawne i pozaprawne organizujące życie ludzi w ramach organizacji państwowej i tym samym umożliwiającą państwu wypełnianie jego zadań ukierunkowanych na zapewnienie optymalnych warunków życia i normalnego funkcjonowania⁸⁵. Wątpliwości interpretacyjne budzi klauzula „moralności”. Część przedstawicieli doktryny utożsamia to pojęcie z „moralnością publiczną”⁸⁶, część zaś uważa, że pojęcie użyte w art. 53 ust. 5 ma węższe znaczenie⁸⁷. Sąd Najwyższy potwierdza to stanowisko, stwierdzając, że pominięcie w art. 53 ust. 5 Konstytucji przydawki „publiczna” może oznaczać, iż zamiarem

⁸³ K. Walczuk, *Wolność religii a bezpieczeństwo publiczne – wybrane aspekty konstytucyjne*, [w:] *Polityka wyznaniowa a prawo III Rzeczypospolitej*, red. M. Skwarzyński, P. Steczkowski, Lublin 2016, s. 83.

⁸⁴ M. Ciszek, *Teoretyczne podstawy bezpieczeństwa państwa*, „Doctrina. Studia Społeczno-Polityczne” 2012, t. 9, s. 43.

⁸⁵ W. Lis, *Bezpieczeństwo wewnętrzne i porządek publiczny jako sfera działalności administracji publicznej*, Lublin 2015, s. 62.

⁸⁶ J. Podkowiak, *Moralność publiczna jako przesłanka ograniczenia konstytucyjnych praw i wolności*, „Państwo i Prawo” 2019, t. 8, s. 41.

⁸⁷ P. Sobczyk, *Porządek publiczny i moralność publiczna wartościami współtworzącymi konstytucyjny porządek aksjologiczny*, [w:] *Klauzule porządku publicznego i moralności publicznej*, red. G. Blicharz, M. Delijewski, Warszawa 2019, s. 33.

ustrojodawcy było poszerzenie zakresu ingerencji państwa w tę wolność względem art. 31 ust. 3 Konstytucji⁸⁸. Brak legalnej definicji omawianej kategorii pozwala sięgnąć do literatury przedmiotu. Określa się ją jako zespół norm moralnych, uznanych w społeczeństwie i odnoszących się do stosunków międzyludzkich⁸⁹.

Podobne wątpliwości interpretacyjne dotyczą kategorii „zdrowia” (art. 53 ust. 5) i „zdrowia publicznego”. Powyższą normę należy rozpatrywać w kontekście art. 68 Konstytucji, w którym zostały określone powinności państwa w stosunku do ochrony zdrowia zarówno w wymiarze indywidualnym, jak i publicznym. Korzystanie z wolności religijnej nie może zagrażać zdrowiu jednostki ani zdrowiu całego społeczeństwa.

Ostatnią z przesłanek zawartych w art. 53 ust. 5 są prawa i wolności innych osób. Korzystanie z wolności religijnej bardzo często koreluje z innymi wartościami uregulowanymi w ustawie zasadniczej, m.in. wolnością słowa, wolnością zgromadzeń czy wolnością ekspresji artystycznej. Ze smutkiem należy stwierdzić, że osoby wierzące powołujące się na swoje uprawnienia coraz częściej muszą uznać „wyższość” innych kategorii.

Ewentualne wprowadzenie ograniczeń ze względu na którąś z ww. przesłanek musi, po pierwsze, być przydatne, konieczne i adekwatne, po drugie zaś – mieć odpowiednią formę. Konstytucja wyraźnie zastrzega, że wszelkie limity mogą być wprowadzone wyłącznie w drodze ustawy (art. 31 ust. 3 i art. 53 ust. 5). Między innymi ten warunek spowodował szereg procesów, jakie toczyły się i toczą przed polskim wymiarem sprawiedliwości, z uwagi na to, że większość obostrzeń w okresie epidemii wprowadzana była w drodze rozporządzeń. Należy podkreślić, że prawodawca zakazuje wprowadzania ograniczeń wolności sumienia i religii w okresie stanów wyjątkowych (art. 233 ust. 1 i 3 Konstytucji).

⁸⁸ Postanowienie Sądu Najwyższego z 5 marca 2015 r. (III KK 274/14 – OSNKW 2015/9/72).

⁸⁹ A. Syryt, *Porządek publiczny i moralność publiczna jako kategorie prawne*, [w:] *Klauzule porządku publicznego i moralności publicznej*, red. G. Blicharz, M. Delijewski, Warszawa 2019, s. 65.

Podsumowanie

Wolność sumienia i religii daje uprawnionym podmiotom możliwość pozytywnego bądź negatywnego ustosunkowania się do spraw związanych zarówno z przyjęciem, jak i praktykowaniem określonych zachowań inspirowanych osobistymi przekonaniem. Uprawnienia przysługujące jednostkom w naturalny sposób wpływają również na kolektywny wymiar wolności religijnej, zaś państwo, które jest odpowiedzialne za los osób pozostających pod jego pieczę, winno współdziałać z Kościołami i innymi związkami wyznaniowymi w celu chronienia zarówno interesów jednostek, jak i realizacji dobra wspólnego. Powyższe ustalenia pozwalają na sformułowanie następujących wniosków:

- 1) Wolność sumienia i religii jest jednym z podstawowych uprawnień przysługujących osobie ludzkiej, stanowiąc punkt odniesienia innych praw i wolności, z którymi niejednokrotnie wchodzi w ścisłą korelację.
- 2) Ustrojodawca, gwarantując różnorodnym podmiotom katalog praw związanych ze sferą religijności, posłużył się niejednorodną terminologią, mogącą wprowadzać chaos interpretacyjny.
- 3) Postępowanie zgodnie z własnym sumieniem musi być zawsze osadzone w konkretnym kontekście aksjologicznym. Tylko wówczas możemy mówić o wolności i autonomiczności konkretnego czynu.
- 4) Wolność sumienia obejmuje swoim zakresem zarówno osoby wierzące, jak i niewierzące. Korzystając z możliwości, jakie daje to uprawnienie, jednostka może artykułować swoje przekonania, ale może także zachowywać milczenie.
- 5) Niejednorodność terminologiczna sprawia, że trudno precyzyjnie określić różnice występujące pomiędzy takimi określeniami, jak „wolność religii”, „wolność wyznania” czy „wolność przekonań”. Również wykładnia semantyczna poszczególnych terminów nie oddaje „ducha” ich interpretacji, zarówno przez wymiar sprawiedliwości, jak i przez doktrynę.
- 6) Interpretacja norm zawartych w ustawie zasadniczej pozwala na wyodrębnienie kilku płaszczyzn wolności religijnej.

Po pierwsze możemy dookreślić podmioty, którym przysługuje to uprawnienie. Po drugie zaś prawodawca uregulował zakres wolności religijnej im przysługującej.

- 7) Podmiotowość jednostki w zakresie korzystania z wolności religijnej wynika z faktu posiadania przyrodzonej, niezbywalnej i nienaruszalnej godności osobowościowej, której poszanowanie i ochrona stanowi obowiązek władz (art. 30 Konstytucji).
- 8) Klauzula sumienia dotyczy wyłącznie wybranych profesji. Należałoby rozważyć, czy nie objąć jej zasięgiem szerszego grona potencjalnych beneficjentów.
- 9) Oprócz wyartykułowanych wprost przez prawodawcę norm, odnoszących się do ochrony wolności religijnej, Konstytucja chroni ową wartość przy okazji regulowania innych instytucji, np. zakazu dyskryminacji.
- 10) Ochrona wolności religijnej jednostki zawarta w Konstytucji nie ogranicza się wyłącznie do aspektów pozytywnych. Obejmuje również negatywny aspekt w postaci zakazu zmuszania do uczestniczenia lub nieuczestniczenia w praktykach religijnych (art. 53 ust. 6) oraz braku możliwości zmuszania kogokolwiek przez organy władzy publicznej do ujawniania swego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania (art. 53 ust. 7).
- 11) Zgodne z duchem nauczania Kościoła katolickiego istnieją rozwiązania w zakresie praw rodziców do wychowania dzieci zgodnie ze swoimi przekonaniami, które zostały proklamowane w prawie międzynarodowym.
- 12) Państwo nie może w obowiązującym stanie prawnym arbitralnie usunąć lekcji religii z systemu edukacji. Jediną możliwością zrezygnowania z katechezy w szkole jest renegocjacja umowy konkordatowej.
- 13) Proces wychowania powinien uwzględniać stopień dojrzałości dziecka, a także wolność jego sumienia i wyznania oraz jego przekonania. Dziecko jest podmiotem wolności religijnej, jednak owo uprawnienie zależy od praw rodziców i opiekunów prawnych oraz od jego stopnia dojrzałości.
- 14) Klauzula „stopień dojrzałości dziecka” nie doczekała się legalnej definicji, dlatego też, aby wskazać jej zakres, należy odwołać się do dorobku innych nauk (pedagogiki, psychologii),

jak również dokonać wykładni systemowej w celu dookreślenia, w jakich granicach temporalnych prawodawca uznaje autonomiczność woli dziecka.

- 15) Nikt nie może zastępować rodziców w procesie wychowania. Nie należy tego procesu cedować ani na szkołę, ani na inną instytucję. Trzeba więc postulować, by uprawnienia rodziców były przestrzegane i nie sprowadzały się wyłącznie do wyrażania opinii w kluczowych kwestiach.
- 16) Zasada równouprawnienia Kościołów i innych związków wyznaniowych nie wyklucza możliwości przyznania poszczególnym podmiotom szczególnych uprawnień ze względu na występujące między nimi różnice. Oznacza to, że jeżeli jakiś Kościół bądź związek wyznaniowy charakteryzuje się cechą odróżniającą go od innych instytucji, to właśnie ze względu na tę cechę może zostać on potraktowany w odmienny sposób.
- 17) W zakresie pojęcia „niezależność” Kościoła bądź związku wyznaniowego zawiera się również jego autonomia. Podmiot niezależny może bowiem decydować zarówno w sprawach wewnętrznych, jak i zewnętrznych.
- 18) Kwestia dotycząca sposobu regulowania wzajemnych stosunków pomiędzy państwem a podmiotami konfesyjnymi innymi niż Kościół katolicki (art. 25 ust. 5 Konstytucji) rodzi problemy natury praktycznej. Przewidziana formuła sprowadza bowiem rolę Sejmu i Senatu jedynie do podmiotu, który może zaakceptować zaproponowane rozwiązania bądź je odrzucić. Wszelka ingerencja w treść ustawy pozbawiałaby bowiem sensu istniejącą regulację.

